

ARVUSTUS

Tõnu Tannberg (koost), *Eesti sõjaajalugu: valitud peatükke Vabadussõjast tänapäevani* (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2021), 674 lk, ISBN/ISSN: 9789949035762.

Ilmunud on mahukas koguteos, mis annab ülevaate Eesti sõjaajaloost Vabadussõjast tänase päevani. Tegemist on esimese selletaolise käsitlusega. Kui üldse midagi analoogset võrdluseks tuua, siis saab tõmmata paralleele kaheköitelise koguteosega “Sõja ja rahu vahel”,¹ mis hõlmas siiski oluliselt lühemat perioodi, keskendudes aastatele 1920–40, ja käsitles Eesti julgeolekupoliitikat.

Sissejuhatuse moodustab professor Tõnu Tannbergi saatesõna, milles ta selgitab lühidalt ülevaate teose koostamise põhimõtteid. Käsikirja valmimist on toetanud Kaitseministeerium, kuid teos ei ole kirjutatud sõjateaduslikus võtmes. Raamat koosneb viiest enam-vähem võrdse mahuga peatükist. Vaid taasiseseisvunud Eesti sõjanduslikke arenguid on kajastatud teiste peatükkidega võrreldes mõnevõrra vähemal arvil lehekülgedel. Teos on rikkalikult illustreeritud fotode, skeemide ja kaartidega. Olles mõeldud kõigile ajaloo huvilistele, pole teost koormatud viidetega. Küll aga on iga autor esitanud enda peatüki või alapeatüki lõpus loetelu eesti- ja võõrkeelsest valikkirjandusest, allikapublikatsioonidest erialaste uurimusteni. Valikkirjanduse loetelust leiab huviline muuhulgas alapeatükkide autorite kajastatud teemadest nende varasemad ja märksa põhjalikumad erialased uurimused. Teose autorid on tuntud ja tunnustatud Eesti ajaloolased, mistõttu pole nende lähem tutvustamine vajalik.

Eesti Vabadussõja käsitlemine avapeatükis on jäänud temaatika ühe parima asjatundja Reigo Rosenthali kanda. Varem avaldatud uurimustele

¹ *Sõja ja rahu vahel. Eesti julgeolekupoliitika 1940. aastani*, I kd, peatoim Enn Tarvel (Tallinn: S-Keskus, 2004); *Sõja ja rahu vahel. Esimene punane aasta*, II kd, peatoim Enn Tarvel (Tallinn: S-Keskus, 2010).

tuginedes on ta andnud enda mahukast tööst kompaktse ülevaate. Rosenthal on lisanud enda viimati avaldatud uurimusele täiendavaid mõtteid näiteks väljakohtute tegevusest. Temaga saab nõustuda, et alati ei saadetud inimesi kohtu alla pealekaebuste põhjal, kuid kogu temaatika uurimisseis ei luba jätkuvalt vaid statistikale tuginedes põhjalikke hinnanguid anda. Vabadussõja periodiseeringu suhtes (lk 13) saab Rosenthali varemgi pakutud variantide üle diskuteerida. Küllap on see maitseasi, kuid “aktiivse kaitsesõja” perioodi 1919. aasta veebruarist juunini jagaks siinkirjutaja kaheks – veebruarist aprilli lõpuni ja mai algusest juuni lõpuni. Maikuu alguses kaotas punaarmee initsiatiivi ja alanud rahvaväe pealetungiga kanti sõjategevus Eesti piiridest välja. See tekitas sõja lõpuni pahameelt paljudes eesti sõjameestes. Ei saadud aru, miks peab Eesti kaitsmiseks sõdima Venemaa või Läti territooriumil, ja see pärssis kohati nii motivatsiooni kui ka moraali vaenlasega võitlemiseks. Ainsaks erandiks oli võitlus sakslaste vastu Landeswehri sõjas Läti alal. Lisaväärtusena ilmestavad peatükki autori enda koostatud sõjategevust kajastavad kaardid.

Teine peatükk võtab vaatluse alla riigikaitse arengud Eesti Vabariigis aastatel 1920–40 (autorid Igor Kopõtin, Andres Seene ja Urmas Salo). Seda perioodi ilmestavad Eesti kui väikeriigi katsed kindlustada enda julgeolekut piiratud majandus- ja inimressurssidega. Järjest enam püüeldi monoliitse rahvusriigi ja totaalkaitse poole. Igor Kopõtin annab ülevaate Eesti sõjaväest kui rahvusarmeed, avades rahvusluse ja lojaalsuse tagamaid. Rahvusriikliku ideoloogia viljelemisel pöörati tähelepanu nii eesti keele kui ka meelsuse tähtsustamisele. Ühed mahukamad alapeatükid pärinevad Andres Seene sulest ja käsitlevad nii Eesti riigikaitsepoliitikat laiemalt kui ka ohvitseride ettevalmistamist. Salo avab mahukas alapeatükis Eesti kaitseplaneerimise tagamaid, andes ülevaate nii kaitse- kui ka mobilisatsiooniplaanidest ja kitsamalt rannakaitse ning piirikindlustuste loomisest. Eesti Vabariigi kaitsedoktriini käsitlemisel esineb kahe autori alapeatükides mõningane kattuvus (Seene lk 144–146, Salo lk 218–222). Tegemist ei ole siiski identse info kordamisega, sest pakutud tõlgendused on esitatud veidi erineva vaatenurga alt ja on kõrvutatuna huvipakkuvad. Seene märgib, et nii nagu Eesti, ei suutnud ka teised Esimese maailmasõja järel tekkinud rahvusriigid piisavalt orienteeruda rahvusvahelisele koostööle. Seene ja Salo käsitluses mainimist leidnud Eesti-Soomes koostöö merekaitse vallas oli edukas, kuid erandlik näide. Näiteks oli 1937. aastaks kadunud kindlustunne, et Läti sõja puhkedes Eestiga sõlmitud liidulepingut täidab. Sõjalises mõtlemises takerduti kohati liialt Vabadussõja eduloosse ja veel 1938. aasta septembris pidas ülemjuhataja kindral Laidoner võimalikuks, et sõjategevust annab üle kanda vaenlase territooriumile.

Teose kolmandas peatükis käsitletakse Eestit Teises maailmasõjas (autorid Meelis Maripuu, Peeter Kaasik ja Meelis Saueauk). Tegemist oli äärmiselt heitlike aastatega, mil Eesti kaotas iseseisvuse, paljud riigikaitse võtmeisikud ja ohvitserkonna liikmed langesid repressioonide ohvriks ning ülejäänutel tuli koos rahva enamikuga üle elada okupatsioonirežiimid. Verised lahingud tuli Eesti Vabariigis väljaõppe saanud meestel sõdida võõrriikide vormi kandes. Selle peatüki mahukaimad alapeatükid pärinevad Peeter Kaasikult ja Meelis Maripuult. Kaasik annab kokkuvõtliku ülevaate sõjategevusest Eestis aastatel 1941 ja 1944, mis on igati õnnestunud lahendus – liigsetesse detailidesse takerdumist on õnnestunud kenasti vältida. Maripuu analüüsib kolmes mahukas alapeatükis Eesti sõjameeste käekäiku Nõukogude Liidu, Saksa ja Soome relvajõududes, asetades nende kogemused laiemasse konteksti ja võrreldes seda teiste sarnast saatust jaganud rahvaste esindajatega.

Neljandas peatükis tutvustatakse lugejale Eesti sõjaajalugu nõukogude perioodil (autorid Kaarel Piirimäe, Tiit Noormets, Peeter Kaasik, Kristjan Luts ja Jüri Pärn). Nõukogude ajajärku Eestis on siinses ajalookirjutuses teenimatult vähe kajastatud ja seetõttu on käesolev teos meeldiv vaheldus. Kaarel Piirimäe on koguteose ühe laiema võrdluspinnaga alapeatüki koostajaks, käsitledes Baltikumi külma sõja kontekstis. Ta avab Eesti territooriumi ja elanikkonna rolli Nõukogude Liidu sõjapidamise kavandamise alates 1945. aastast. Tiit Noormets annab ülevaate metsavendlustest pärast Teist maailmasõda, mida rikastavad näited vastupanuliikumises osalejate püüetest pidada okupatsioonivõimudega psühholoogilist sõda – selleks peamiselt lendlehti levitades. Kaasik vaatleb ENSV liiduvabariiklike sõjaväeosasid ja rahvusväeosasid sõjakomissariaadist tsiviilkaitse ja ALMAVÜ-ni. Tollase ühiskonna militariseeritusest annavad aimu faktid, et 1976. aasta lõpus kuulus ALMAVÜ koosseisu ligi 400 000 liiget ning õhu- ja gaasikaitse väljaõppe pidid läbima kõik 8–60-aastased elanikud. Kristjan Luts analüüsib eestlaste rolli ja kogemust Nõukogude relvajõududes aastatel 1956–91. Sel perioodil saadeti Lutsu hinnangul ENSV-st ajateenistusse ca 170 000 eestlast ja lugeja saab küllalt põhjaliku ülevaate nende meeste üldhinnangust oma teenistuskogemusele. Luts annab ka koos Jüri Pärnaga ülevaate ENSV-s paiknenud NSVL relvajõududest. Täpseid andmeid Nõukogude relvajõudude sõjaväelaste arvust Eestis pole avaldatud. Veidi terviklikum, kuid mitte ammendav, on ülevaade okupatsioonivõimude militaarobjektidest ENSV territooriumil. Lisaväärtusena on koostatud kaart, mis markeerib tähtsamate väeosade paiknemist Eestis 1970.–90. aastatel Naissaarest Petseri-Värskani. Nagu Luts ja Pärn tõdevad, ei ole teadaolevalt keegi kõiki Nõukogude relvajõudude objekte ENSV territooriumil

kokku arvutanud. Nii see kui ka Nõukogude armees teeninud eesti meeste edasine intervjuerimine on tulevastele uurijatele kindlasti perspektiivikad uurimisvaldkonnad.

Koguteose viimases peatükis heidetakse tagasivaatev pilk taasiseseisvumise järgse Eesti arengutele julgeoleku ja riigikaitse vallas (autorid Holger Mölder, Kaarel Piirimäe, Hellar Lill, Merike Jürjo, Toe Nõmm ja Henrik Praks). Väikeriik Eesti pidi jälle püüdma kindlustada enda julgeolekuseisundit ja tegema varasemast vajalikud järeldused. Holger Mölder ja Kaarel Piirimäe tutvustavad rahvusvahelist olukorda, milles iseseisvuse taastanud Eesti pidi enda julgeoleku eest hea seisma ja oma riigikaitset taastama. Olulise osa peatükist on kirjutanud Hellar Lill, kes annab ülevaate okupatsiooniarmee lahkumisest, analüüsib Eesti riigikaitsepoliitika kujunemist ning vaatleb Kaitseväe taasloomist ning arengut. Lill toob Eesti lähiajaloo arengutest ülevaadet andes sündmustes osalejate meenutuste toel esile mitmeid humoorikaid ja värvikaid momente, mis ilmestavad 1990. aastatel valitsenud meeleolusid. Kaitseväe struktuuriliste arengute kõrval on tähelepanu pööratud elutähtsatele õppustele Kevadtorm ja Siil ning analüüsitud Eesti sõjalise hariduse arenguhooni. Alapeatükk käsitleb muuhulgas Eesti riigi kaitsepoliitika põhisuuna ehk NATO ja EL-iga ühinemise sõnastamist. Loogilise jätkuna analüüsib sellele järgnevas alapeatükis Eesti julgeoleku seisukohalt kriitilise tähtsusega NATO ja Euroopa Liiduga liitumise protsessi ning liitlassuhete arengut Henrik Praks. 1990. aastatel võis Eesti vaid unistada NATO üldise suunise elluviimisest, millega oleks eraldatud 2% SKP-st riigikaitsele. Rahvusvahelise kaitsekoostöö raames suudeti korda saata muudki. Nii pandi alus mitmele ühisele kaitsekoostööprojektile, muuhulgas Balti Kaitsekolledžile. Hellar Lill on koos Merike Jürjoga võtnud kokku ka Kaitseliidu arengu peale selle taastamist, vaadeldes organisatsiooni kosumist 30 aasta kestel. Relvastusest ja varustusest ning nende hankimisest annab põhjaliku ülevaate valdkonna asjatundja Toe Nõmm. Eesti on käinud selles valdkonnas pika tee alates 1990. aastate alguses abina saadud Ida-Saksa varustusest ja esimestest relvaostudest Hiinast ja Iisraelist – kuni hiljutise liikurhaubitsate K9 hankeni. Peatüki viimases osas toob Praks lugejani Eesti osalemise rahvusvahelistel sõjalistel operatsioonidel, mis on olnud liitlassuhete alalhoidmise seisukohalt kahtlemata hädavajalik tegevus. Teose põhiosa täiendavad lisad, milles on ära toodud nimestikud Eesti Vabariigi Kaitseväe ja riigikaitse juhtidest aastatel 1918–40 ning 1991–2021. Koguteosele paneb punkti igas korralikus ajalooraaamatus kohustuslik isikunimed register.

Tegemist on kahtlemata igati õnnestunud ülevaateosega, mis täidab senimaani eksisteerinud tühimiku Eesti sõjaajaloo käsitlemisel.

Süvenemisel on selge, et iga alapeatükk on omal kohal ja valitud teemad moodustavad igati loogilise terviku. Raamat pakub lugemisrõõmu väga laiale huviliste ringile, eristudes sellisel kujul meeldivalt kitsama suunitlusega uurimustest. “Eesti sõjaajalugu” on kohustuslik raudvara kõigile ajaloo- ja riigikaitseõpetajatele ning möödapääsmatu teos Eesti Vabariigi riigikaitstes tänasel päeval otsusteid langetavatele isikutele. Tulevikus on kindlasti vajalik sarnase koguteose koostamine Vabadussõja-eelse Eesti ala ja eestlaste sõjaajalooliste arengute kohta alates vanemast ajast kuni Esimese maailmasõja lõpuni.

TOIVO KIKKAS

